

Судова практика у справах про усиновлення¹

Відповідно до ст. 207 Сімейного кодексу України (далі — СК) усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснюється на підставі рішення суду, крім випадку, передбаченого ст. 282 СК: усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України, здійснюється в консульській установі або дипломатичному представництві України.

За даними Державної судової адміністрації України, у 2011 р. на розгляді місцевих судів по першій інстанції перебувало 4,3 тис. цивільних справ про усиновлення, що на 5,7 % менше, ніж у 2010 р.

З ухваленням рішення розглянуто 4,1 тис. справ про усиновлення, з яких задоволено майже усі, або 99 % від кількості тих, що розглянуті з ухваленням рішення (у 2010 р. задоволено 4,3 тис. заяв, або 96,9 % від розглянутих із ухваленням рішення).

Упродовж 2011 р. усиновлено 4,5 тис. дітей, що на 12,6 % менше, ніж у попередньому році (2010 р. — 5,2 тис. дітей). У тому числі іноземні громадяни усиновили 871 дитину, що на 22,2 % менше, ніж у 2010 р. (1,1 тис. дітей).

Згідно з положеннями гл. 1 розд. IV Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК) розгляд справ про усиновлення проводиться судом у складі одного судді і двох народних засідателів (ч. 4 ст. 234 ЦПК) у порядку окремого провадження.

Відповідно до положень ч. 5 ст. 235 ЦПК справи окремого провадження не можуть бути передані на розгляд третейського суду і не можуть бути закриті у зв'язку з укладенням мирової угоди. Суд розглядає справи зазначеної категорії за участю заявника і заінтересованих осіб (ч. 4 ст. 235 ЦПК), тому в судових рішеннях належить вживати термін «*заінтересована особа*», а не, як це іноді трапляється, «зацікавлена особа». Наявні також випадки, коли в судових рішеннях уживають термінологію позовного провадження («треті особи», «позивач», «від-

повідач», «позовна заява» тощо) без урахування виду провадження, в якому розглядається справа.

Підсудність справ про усиновлення визначається відповідно до ст. 251 ЦПК. Для вирішення питання підсудності справи про усиновлення дитини або повнолітньої особи місце проживання останніх необхідно визначати з урахуванням відповідних положень Цивільного кодексу України (далі — ЦК). Заява про усиновлення дитини чи повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування, **подається до суду за місцем їх проживання** (районного, районного у місті, міського, міськрайонного).

Згідно з частинами 3 та 4 ст. 29 ЦК місцем проживання фізичної особи у віці до 10 років та від 10 до 14 років є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я тощо, в якому вона перебуває, якщо інше місце проживання не встановлено за згодою між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікуном) або організацією, яка виконує щодо неї функції опікуна.

Недотримання вимог закону про підсудність може призвести до ускладнень щодо залучення до розгляду справи осіб, які мають брати у ній участь, визначення органу опіки та піклування, який повинен надати суду висновок про обґрунтованість усиновлення та відповідність його інтересам дитини.

Аналіз практики розгляду судами справ про усиновлення свідчить про те, що суди не завжди дотримуються вимог ст. 122 ЦПК про відкриття провадження у справі не інакше, як на підставі заяви, поданої та оформленої в порядку, встановленому статтями 118—121, 259 ЦПК, у зв'язку з чим у 2011 р. були залишені без розгляду заяви у 153 справах, або 3,6 % від кількості тих, провадження в яких закінчено, і кількість таких справ порівняно з 2010 р. збільшилася на чверть (у 2010 р. було 122 справи, або 2,6 %).

Трапляються випадки неповного або неправильного визначення кола осіб, які беруть участь у справах цієї категорії.

¹ Витяг із аналізу до друку підготували суддя Верховного Суду України **В.І. ГУМЕНЮК** і головний консультант управління вивчення та аналізу судової практики **Н.В. МАРХАЙ**.

Згідно зі ст. 254 ЦПК суд розглядає справи про усиновлення за обов'язковою участю заявника — особи, яка порушує питання про усиновлення дитини (чи повнолітньої особи), органу опіки та піклування або уповноваженого органу виконавчої влади, а також дитини, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення, з викликом заінтересованих та інших осіб, яких суд визнає за потрібне допитати.

Органи опіки та піклування належать до органів, які відповідно до положень ч. 3 ст. 45 ЦПК та п. 11 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 5 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справі до судового розгляду» залучаються судом до участі у справі для подання висновків на виконання своїх повноважень.

Органи опіки та піклування здійснюють повноваження на підставі завдань та функцій, покладених на цей інститут у чинному законодавстві, які визначено, зокрема, гл. 6 ЦК, гл. 19 СК і Правилами опіки та піклування, затвердженими спільним наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства праці та соціальної політики України від 26 травня 1999 р. № 34/166/131/88. Станом на 21 грудня 2010 р. законодавець урегулював статус органів опіки та піклування, зокрема, у ст. 56 ЦК зазначивши, що такими органами є районні, районні в містах Києві та Севастополі державні адміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад.

За змістом ч. 2 ст. 253 та ч. 1 ст. 254 ЦПК розгляд справи про усиновлення дитини не може здійснюватись без участі органу опіки та піклування, а також надання останнім висновку про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини. Обов'язок подання висновку про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини законодавець поклав на орган опіки та піклування.

При визначенні органу виконавчої влади, який бере участь у розгляді справи, слід враховувати, що згідно з постановою Кабінету Міністрів України (далі — КМУ) від 28 березня 2011 р. № 346 «Про ліквідацію урядових органів» та Указом Президента України від 8 липня 2011 р. № 741 «Про внесення змін до Положення про Міністерство соціальної політики України» Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини ліквідовано. Центральним органом виконавчої влади, до повноважень яко-

го належать питання усиновлення та захисту прав дитини, є Міністерство соціальної політики України. Це міністерство є правонаступником Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини — урядового органу, що діяв у системі Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту.

Відповідно до ч. 1 ст. 12 Закону від 13 січня 2005 р. № 2342-IV «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» безпосереднє ведення справ та координація діяльності стосовно дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, **покладаються на служби у справах дітей**. Висновок оформляється на бланку державних адміністрацій районів, районів міст Києва і Севастополя, виконавчих органів міських чи районних у містах, сільських, селищних рад, підписується головою (заступником голови) та скріплюється печаткою. До висновку органу опіки та піклування мають бути додані документи, зазначені в ч. 3 ст. 253 ЦПК.

Визначені ст. 211 СК особи, які можуть бути усиновлювачами, при зверненні до суду набувають статусу заявника. Заявниками у справах зазначеної категорії можуть бути громадяни України та іноземці (ст. 283 СК; зі змінами, внесеними згідно із Законом від 19 травня 2011 р. № 3381).

Особа, яка бажає усиновити дитину, повинна діяти відповідно до правил Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затвердженого постановою КМУ від 8 жовтня 2008 р. № 905 (із змінами, внесеними згідно з постановою КМУ від 30 листопада 2011 р. № 1215; далі — Порядок), відповідно до яких ведеться облік кандидатів в усиновлювачів та визначено дії, що передують усиновленню.

Кандидатам в усиновлювачів може бути відмовлено у взятті на облік лише з підстав, передбачених п. 26 Порядку, що оформляється на бланку служби у справах дітей та підписується її начальником.

Відповідно до ст. 211 СК (у редакції Закону від 9 вересня 2011 р. № 3738-VI) усиновлювачем дитини може бути дієздатна особа віком не молодша двадцяти одного року, за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини (ч. 1 ст. 211 СК). Різниця у віці між усиновлювачем та дитиною, яку він бажає усиновити, повинна бути не менш як п'ятнадцять років (абз. 1 ч. 2 ст. 211 СК).

Можливість заявника бути усиновлювачем має підтверджуватися медичним висновком про

стан його здоров'я. Деякі суди при розгляді справ про усиновлення приймали заяви та документи про стан здоров'я, які не відповідають вимогам п. 22 Порядку, що передбачає подання не будь-якого документа про стан здоров'я особи заявника, а саме медичного висновку, складеного за формою згідно з Додатком № 3. Також при підтвердженні стану здоров'я дитини суди приймали до розгляду заяви про усиновлення, до яких додані не медичні висновки про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини за формою згідно з Додатком № 2 Порядку, а довідки про диспансерний огляд.

Відповідно до ч. 1 ст. 253 ЦПК заінтересованою особою у справах про усиновлення є орган опіки та піклування, а у справах, провадження в яких відкрито за заявами іноземців, — уповноважений орган виконавчої влади.

Передбачений ст. 215 СК (із змінами, внесеними згідно із Законом від 19 травня 2011 р. № 3381-VI) облік осіб, які бажають усиновити дитину, ведеться відділами та управліннями районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих комітетів міських, районних у містах рад, на які покладається безпосереднє ведення справ щодо опіки та піклування, Міністерством у справах молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, службами у справах неповнолітніх обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а також центральним органом виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей у порядку, встановленому КМУ.

В окремих справах про усиновлення деякі заявники як заінтересовану особу помилково зазначали *опікунську раду*. Поняття «орган опіки та піклування» та «опікунська рада» не тотожні. Пунктом 1.6 Правил опіки та піклування визначено, що опікунські ради, до складу яких входять депутати, представники місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування і громадськості, створюються при органах опіки та піклування для допомоги в їх роботі та мають дорадчі функції. Безпосередньо на опікунську раду законом не покладено державно-владні повноваження. З огляду на викладене опікунська рада не належить до органів, які правомочні вирішувати питання щодо надання висновку про доцільність усиновлення.

Окрім органу опіки та піклування як заінтересованих осіб, у справах про усиновлення суди нерідко залучають державні органи реєстрації актів цивільного стану, що не є заінте-

ресованими особами, і не включають їх до кола осіб, в яких є правовий інтерес, пов'язаний з розглядом такої справи.

Заінтересованими особами у справі про усиновлення можуть бути не лише органи опіки та піклування, органи виконавчої влади, а й залежно від обставин справи інші особи — один із подружжя, опікун, піклувальник, дитячий заклад, який надає згоду на усиновлення, тощо.

Іншими особами, які беруть участь у справах про усиновлення, можуть бути відповідно до ст. 45 ЦПК органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, у тому числі прокурор.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування можуть бути залучені судом до участі у справі про усиновлення або взяти участь у справі за своєю ініціативою для подання висновків на виконання своїх повноважень. Участь зазначених органів у цивільному процесі в таких справах для подання висновку у справі є обов'язковою, зокрема, якщо суд визнає це за необхідне.

Положення ч. 2 ст. 45 ЦПК про те, що прокурор може здійснювати представництво інтересів громадянина або держави в порядку, встановленому цим Кодексом та іншими законами, і може здійснювати своє представництво на будь-якій стадії цивільного процесу, стосується і справ про усиновлення.

Згідно зі ст. 27¹ ЦПК суд сприяє створенню належних умов для здійснення малолітньою або неповнолітньою особою її прав, визначених законом та передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Таким сприянням може бути залучення прокурора відповідно до ст. 45 ЦПК до участі у справі про усиновлення для надання висновку, про що роз'яснюється у п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 березня 2007 р. № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» (зі змінами, внесеними згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України від 19 грудня 2008 р. № 20).

Відповідно до положень гл. 3 «Підтримання державного обвинувачення та представництво інтересів громадянина або держави в суді» Закону від 5 листопада 1991 р. № 1789-XII «Про прокуратуру» (далі — Закон № 1789-XII) прокурор може вступити у справу на будь-якій стадії процесу, якщо цього вимагає захист конститу-

ційних прав громадян, інтересів держави та суспільства, і зобов'язаний своєчасно вжити передбачених законом заходів для усунення порушень закону (статті 35, 36¹ Закону № 1789-XII).

Правила ч. 2 ст. 45 ЦПК про участь у справі органів, які надають висновки щодо змісту процесуальних дій, стосуються і прокурорів.

Отже, прокурор за чинним законодавством має як право брати участь у розгляді конкретної справи про усиновлення, так і обов'язок це робити, якщо суд визнає це за необхідне.

Усиновлення дитини проводиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя (ч. 2 ст. 207 СК), що потребує особливої уваги судів до розгляду справ про усиновлення, неухильного додержання норм матеріального і процесуального права при їх вирішенні, належної підготовки цих справ до судового розгляду та повного, всебічного й об'єктивного з'ясування обставин справи під час судового розгляду справи.

Судові рішення місцевого суду у справах про усиновлення оскаржують в апеляційному порядку нечасто. За апеляційними скаргами на рішення та ухвали місцевих судів у цих справах у 2011 р. надійшло до апеляційних судів 24 справи, як і в 2010 р. Із них судові рішення судом апеляційної інстанції скасовано у 12 справах (у 2010 р. — у 10 справах) і змінено у 3 справах (у 2010 р. — у 2 справах). Відсоток скасованих рішень до кількості ухвалених місцевими судами у справах про усиновлення становить 0,3 %, а змінених — 0,07 %. Перегляд судових рішень у цій важливій категорії справ є наслідком істотних недоліків як у підготовці їх до судового розгляду, так і при здійсненні самого судового розгляду.

Підготовка справ про усиновлення до розгляду проводиться відповідно до вимог ст. 253 ЦПК. При підготовці до розгляду справи про усиновлення малолітньої чи неповнолітньої дитини суддя повинен вирішити питання про участь у цій справі як заінтересованих осіб відповідного органу опіки та піклування, а в справі, провадження в якій відкрито за заявою іноземця, — уповноваженого органу виконавчої влади.

Орган опіки та піклування подає до суду висновки про доцільність усиновлення та його відповідність інтересам дитини з відповідними документами, а уповноважений орган виконавчої влади надає дозвіл на усиновлення дитини. Якщо суд визнає необхідним, то до участі у справі залучається прокурор для надання висновку про можливість усиновлення дитини.

Суди здебільшого не обговорюють питання щодо розгляду справи у відкритому чи закритому судовому засіданні.

Відповідно до ч. 3 ст. 6 ЦПК закритий судовий розгляд допускається за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, зокрема, з метою забезпечення таємниці усиновлення. Частиною 3 ст. 254 ЦПК передбачено, що для забезпечення таємниці усиновлення у випадках, встановлених СК (ст. 226), суд розглядає справу в закритому судовому засіданні, не пов'язуючи це із заявленням клопотання.

Забезпечення таємниці усиновлення є підставою для розгляду судом справи цієї категорії в закритому судовому засіданні.

У справах, що надійшли для аналізу судової практики, у клопотаннях про закритий судовий розгляд заявники зазначали про необхідність забезпечення таємниці усиновлення. Обґрунтованою є практика тих судів, які при проведенні підготовки справи до розгляду за наявності клопотання про закриті судові засідання постановляють мотивовану ухвалу про розгляд справи в закритому судовому засіданні (ч. 7 ст. 6 ЦПК).

Попереднє судові засідання, що проводиться згідно з ч. 7 ст. 130 ЦПК, не є обов'язковим для кожної справи про усиновлення. Питання про необхідність його проведення вирішується суддею під час відкриття провадження у справі.

За загальним правилом попереднє судові засідання може бути проведене з метою забезпечення правильного та швидкого вирішення справи (ч. 1 ст. 130 ЦПК).

Статтею 130 ЦПК проведення попереднього судового засідання не ставиться в залежність від того, як проводиться розгляд справи — одноособово суддею чи колегіально. Розгляд справ зазначеної категорії без попереднього судового засідання може прискорювати судовий розгляд таких справ, якщо все необхідне для цього буде виконано при вирішенні питання про відкриття провадження у справі.

Як у провадженні в справі про усиновлення до судового розгляду, у попередньому судовому засіданні, так і під час судового розгляду справи увага має бути зосереджена на з'ясуванні умов та обставин, тільки за наявності яких може бути здійснене усиновлення.

Насамперед йдеться про **згоду батьків на усиновлення**. Відповідно до ст. 217 СК усиновлення дитини здійснюється за вільною згодою її батьків. Згода батьків на усиновлення дитини має бути безумовною. Угода про надання уси-

новлювачем плати за згоду на усиновлення дитини батькам, опікунам чи іншим особам, з якими вона проживає, є нікчемною. Згода батьків на усиновлення може бути дана ними лише після досягнення дитиною двомісячного віку. Якщо мати чи батько дитини є неповнолітніми, крім їхньої згоди на усиновлення, потрібна згода їхніх батьків.

Згідно з ч. 5 ст. 217 СК письмова згода батьків на усиновлення їхньої дитини має бути посвідчена нотаріусом. Тому не можуть вважатися такою згодою, зокрема, засвідчені відповідно до положень ст. 34 Закону від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII «Про нотаріат» **письмові заяви або будь-які інші свідчення батьків чи одного з них про залишення дитини у пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я (або про відмову забрати її).**

Згідно з ч. 1 ст. 220 СК на усиновлення дитини одним із подружжя потрібна письмова згода другого з подружжя, засвідчена нотаріально. Проте не всі суди при прийнятті заяв про усиновлення дітей вимагають наявності письмової згоди другого з подружжя, посвідченої нотаріально. Особливо це стосується дітей, які мають статус дитини, позбавленої батьківського піклування, та їх батьки щодо них не позбавлені батьківських прав.

Мати (батько) дитини мають право відкликати свою згоду на усиновлення до набрання чинності рішенням суду про усиновлення. При цьому необхідно враховувати, що до набрання рішенням суду про усиновлення законної сили кожен із батьків може відкликати свою згоду незалежно від мотивів. Якщо після ухвалення рішення, але до набрання ним законної сили, батьки дитини відкликали свою згоду на її усиновлення, суд згідно з ч. 5 ст. 255 ЦПК скасовує це рішення і поновлює розгляд справи. У разі відкликання заяви про усиновлення після її задоволення судом, але до набрання рішенням законної сили, суд скасовує це рішення і залишає заяву без розгляду відповідно до ч. 6 ст. 255 ЦПК.

Частину 1 ст. 217 СК у взаємозв'язку зі ст. 121 та ч. 1 ст. 135 цього Кодексу слід розуміти так: згода особи на усиновлення дитини, народженої матір'ю, яка не перебуває у шлюбі, не потрібна, якщо запис її як батька дитини у Книзі реєстрації народжень здійснено за прізвищем матері, а його ім'я та по батькові записано за її вказівкою.

Проведення усиновлення залежить також від згоди на це дитини. Зокрема, згідно з положеннями ст. 171 СК **думка дитини має бути врахована при вирішенні питань, що стосуються**

її життя. Статтею 218 СК спеціально визначено, що для усиновлення дитини потрібна її згода, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Згода дитини на її усиновлення дається у формі, яка відповідає її вікові та стану здоров'я. Відповідно до ч. 3 зазначеної статті усиновлення провадиться без згоди дитини тільки у тому разі, якщо вона у зв'язку з віком або станом здоров'я не усвідомлює факту усиновлення. Тобто законодавчо встановлено як умови, за яких думка дитини підлягає врахуванню, так і умови, за яких згода дитини не вимагається: враховується відповідний вік, стан розвитку та здоров'я дитини.

Згідно з національними та міжнародними правовими нормами до прав дитини належить і право на врахування її думки щодо питань, які стосуються її життя. Зокрема, відповідно до положень ч. 1 ст. 12 Конвенції ООН від 20 листопада 1989 р. «Про права дитини» (ратифікована Україною 27 лютого 1991 р.) держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що стосуються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. З цієї метою дитині, зокрема, **надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду**, що стосується дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

Відповідно до п. 72 Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затвердженого постановою КМУ від 8 жовтня 2008 р. № 905 (зі змінами, внесеними згідно з постановою КМУ від 30 листопада 2011 р. № 1215), письмова згода дитини на усиновлення засвідчується представником служби у справах дітей. Про **надання дитиною усної згоди на усиновлення** або здійснення усиновлення без згоди дитини зазначається у висновку про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини. При цьому зазначаються прізвище, ім'я, по батькові представника служби у справах дітей, який проводив бесіду з дитиною, та представника дитячого закладу чи прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів, піклувальників, у присутності яких дитина надала згоду на усиновлення.

У разі якщо письмову згоду дитини на усиновлення не оформлено належним чином, суд має викликати дитину в судові засідання для

з'ясування її думки щодо усиновлення та поінформувати дитину про правові наслідки усиновлення за умови дотримання ст. 218 СК. Розуміння дитиною правових наслідків усиновлення може бути також підтверджено письмовими поясненнями дитини, які мають бути засвідчені підписом керівника і печаткою органу опіки та піклування або закладу, в якому перебувала дитина.

Відповідно до частин 2 та 3 ст. 229 СК якщо усиновлюється дитина, яка досягла семи років, то для запису усиновлювача матір'ю або батьком потрібна згода дитини, крім випадку, передбаченого ч. 4 ст. 218 СК. Суд повинен задовольнити заяву про такий запис усиновлювача рішенням про усиновлення, якщо це відповідає інтересам дитини.

Згідно з частинами 1 та 2 ст. 231 СК згода дитини необхідна і для зміни її імені, за винятком випадку, коли дитина живе в сім'ї і звикла до нового імені. Якщо усиновлювач записується батьком дитини, відповідно змінюється по батькові дитини. Згода дитини на зміну імені отримується за тими ж правилами, що й згода дитини на усиновлення. Наявність або відсутність згоди дитини на усиновлення є істотною обставиною, яку суд обов'язково має враховувати. **Відсутність згоди дитини на усиновлення повинна розглядатися судом як перешкода для її усиновлення. У разі незгоди дитини на усиновлення суд не може ухвалити рішення всупереч думці дитини.**

Усиновлення рідних братів та сестер регулюється ст. 210 СК. Якщо на облік для можливого усиновлення перебувають рідні брати та сестри, вони не можуть бути роз'єднані при їх усиновленні (ч. 1 ст. 210 СК). Тому судам слід з'ясовувати факт наявності у дитини, яка усиновлюється, братів та сестер, взятих на облік для можливого усиновлення. У разі якщо у дитини, яку усиновлюють, є такі брати і сестри, то суду слід обговорити питання щодо можливості усиновлення такої дитини разом із рідними братами та сестрами.

Якщо наявні обставини, що мають істотне значення, суд згідно з ч. 2 ст. 210 СК **за згодою органу опіки та піклування** може ухвалити рішення про усиновлення одного з рідних братів та сестер або усиновлення їх різними особами. За відсутності таких обставин рішення суду про усиновлення з роз'єднанням дітей буде суперечити ч. 1 ст. 210 СК, що може бути підставою для його скасування в установленому порядку апеляційним або касаційним судом.

Роз'єднання рідних братів і сестер призводить до розриву родинних зв'язків, порушує право ді-

тей на спілкування з братами і сестрами, а також зумовлює численні юридичні та судові проблеми при вирішенні питання щодо усиновлення дітей, особливо іноземцями.

Вирішуючи питання про усиновлення одного з рідних братів та сестер, суд має враховувати, що це можливо за висновком органу опіки та піклування і за умови, що це відповідає інтересам дитини (дітей).

Особливості розгляду справ про усиновлення дітей іноземцями визначено ст. 283 СК.

Усиновлення іноземцем в Україні дитини, яка є громадянином України, здійснюється на загальних підставах, встановлених гл. 18 СК (ч. 1 ст. 283 СК).

Усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами, та іноземцями необхідно проводити відповідно до розд. VI СК. Усиновлення дитини, яка є іноземцем і проживає в Україні, здійснюється громадянами України або іноземцями, які проживають в Україні, на загальних підставах (ст. 284 СК).

Згідно з ч. 3 ст. 252 ЦПК до заяви про усиновлення дитини іноземцями, крім документів, що додаються до заяви про усиновлення в загальному порядку, додається висновок компетентного органу відповідної держави про умови їхнього життя і можливість бути усиновлювачами, дозвіл компетентного органу відповідної держави на в'їзд усиновленої дитини на постійне проживання на територію цієї держави, зобов'язання усиновлювача, оформлене в нотаріальному порядку, про надання представникам дипломатичної установи України за кордоном інформації про усиновлену дитину та можливість спілкування з дитиною.

Дитина, яка є громадянином України, може бути усиновлена іноземцем, якщо вона перебуває не менш як один рік на обліку в центральному органі виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей, і досягла п'яти років (ст. 283 СК зі змінами, внесеними згідно із Законом від 19 травня 2011 р. № 3381-VI).

Усиновлення може бути здійснене до закінчення зазначеного строку, а також до досягнення дитиною п'яти років, якщо усиновлювач є родичем дитини, якщо дитина страждає на хворобу, що внесена до спеціального переліку хвороб, затвердженого Міністерством охорони здоров'я України, а також якщо здійснюється усиновлення усіх рідних братів і сестер в одну сім'ю. Дитина може бути усиновлена іноземцем, якщо не виявилось громадянина України, який бажав би її усиновити.

На усиновлення дитини іноземцем потрібна згода центрального органу виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей. Зокрема, виключно ним ведеться облік іноземців, які бажають усиновити дитину. Суд може ухвалити рішення про усиновлення лише за наявності дозволу центрального органу виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей. Центральний орган виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей, направляє в порядку, встановленому КМУ, запит до Міністерства внутрішніх справ України щодо перевірки іноземців, які усиновлюють дитину, яка є громадянином України, на наявність або відсутність інформації компрометуючого характеру в правоохоронних органах інших держав та Генеральному секретаріаті Інтерполу.

Усиновлення іноземцями провадиться за умови забезпечення дитині прав в обсязі не меншому, ніж це встановлено законами України, та збереження громадянства України до досягнення нею вісімнадцяти років.

При розгляді справ про усиновлення іноземцем (іноземкою), який перебуває у шлюбі з матір'ю (батьком) цієї дитини, деякі суди визнають, що таку дитину не можна вважати позбавленою батьківського піклування, у зв'язку з чим при її усиновленні неможливе застосування норм, установлених розд. VI СК «Особливості усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами, та іноземцями» (див. Закон від 19 травня 2011 р. № 3381-VI).

При **усиновленні дітей одиницями громадянами іноземних країн** слід звернути увагу на те, що національне законодавство не містить застережень щодо неможливості усиновлення дітей, які перебувають в Україні, громадянами нашої країни та інших держав залежно від того, чи є ці громадяни одиницями або одруженими. Метою усиновлення є створення належних умов для фізичного та психічного розвитку дітей.

Згідно з частинами 3 та 4 ст. 211 СК **усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі**. Особи, які не перебувають у шлюбі між собою, не можуть усиновити одну і ту саму дитину. Згідно з п. 9 ч. 1 ст. 212 СК не можуть бути усиновлювачами особи, які є іноземцями і не перебувають у шлюбі, крім випадків, коли іноземець є родичем дитини.

Ґрунтуючись на загальних принципах усиновлення, закріплених у законодавстві України, ч. 1 ст. 283 СК встановлено правило, згідно з яким усиновлення іноземцем в Україні дитини,

яка є громадянином України, здійснюється на загальних підставах, встановлених гл. 18 СК (статті 207—242 СК).

Таким чином, національним законодавством України чітко визначено поняття шлюбу — це союз жінки та чоловіка. При цьому в законодавстві міститься заборона щодо усиновлювачів, які є особами однієї статі або іноземцями, що не перебувають у шлюбі.

Особливості усиновлення повнолітньої особи визначено ч. 2 ст. 208 СК, якою передбачено таке усиновлення. У виняткових випадках суд може постановити рішення про усиновлення повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування. У цьому разі суд бере до уваги сімейний стан усиновлювача, зокрема відсутність у нього своїх дітей, та інші обставини, що мають істотне значення.

Із внесенням до СК правових норм про усиновлення повнолітньої особи суд розглядає справу про таке усиновлення з обов'язковою участю заявника (заявників), усиновленої особи, з викликом заінтересованих та інших осіб, яких суд визнає за потрібне допитати (ч. 2 ст. 254 ЦПК). Така особа може бути усиновлена лише у тому разі, коли суд установить, що йдеться про винятковий випадок, зокрема, якщо вона є сиротою або була позбавлена батьківського піклування до досягнення повноліття. Ураховуючи винятковий характер права на усиновлення повнолітньої особи, судам належить установлювати при розгляді справ цієї категорії додаткові обставини, зокрема необхідність усиновлення за неможливістю оформлення іншого правового зв'язку між особою, яку бажають усиновити. При цьому звернення до суду із заявою про усиновлення не може бути зумовлене бажанням досягти іншого правового наслідку ніж юридичне оформлення родинного зв'язку. З огляду на це варто також з'ясовувати наявність чи відсутність в усиновлювача своїх дітей. Закон не встановлює заборони на усиновлення повнолітньої особи усиновлювачем, який має власних дітей, проте на цей факт необхідно зважати, виходячи з обставин, що визначають можливість рідних дітей бути спадкоємцями. У кожному конкретному випадку суд при вирішенні питання про усиновлення повнолітньої особи може врахувати й інші обставини.

Положеннями ст. 229 СК особі, яка подала заяву про усиновлення та виявила бажання бути записаною у Книзі реєстрації народжень матір'ю, батьком дитини або повнолітньої особи, надається право бути записаним матір'ю, батьком

дитини. За ч. 3 ст. 231 СК, що передбачає зміну прізвища, імені та по батькові особи, яка усиновлена, якщо усиновлюється повнолітня особа, її прізвище, ім'я та по батькові можуть бути змінені у зв'язку з усиновленням за заявою усиновлювача та усиновленої особи. Про зміни прізвища, імені та по батькові особи суд зазначає у рішенні про усиновлення.

Забезпечення таємниці усиновлення є вимогою ст. 228 СК та інших нормативно-правових актів.

Державний департамент з усиновлення та захисту прав дитини своїм листом від 27 жовтня 2009 р. № 2.1/6-49.1/4817 «Щодо організації роботи служб у справах дітей по здійсненню нагляду за дотриманням прав дітей, які усиновлені» наголосив, що відповідно до ст. 228 СК особи, яким у зв'язку з виконанням службових обов'язків доступна інформація щодо усиновлення, зобов'язані не розголошувати її, зокрема і тоді, коли усиновлення для самої дитини не є таємним. Особи, які розголосили таємницю усиновлення, несуть за це відповідальність, встановлену законом (ст. 168 Кримінального кодексу України). Відомості про усиновлення суд має видавати лише за згодою усиновлювача, крім випадків, коли такі відомості потрібні правоохоронним органам, суду у зв'язку з розглядом цивільної чи кримінальної справи, яка перебуває у їх провадженні.

Таємниця усиновлення забезпечується також відносно дій, передбачених статтями 229—231 СК. Посадові особи, які здійснюють контроль за умовами проживання і виховання усиновлених дітей, повинні неухильно дотримуватися вимог законодавства щодо забезпечення таємниці усиновлення.

Водночас слід враховувати положення ст. 285 СК щодо обмеження права іноземців на таємницю усиновлення дитини, яка є громадянкою України. Ця стаття поширюється на випадки, коли в державі, в якій усиновлювач постійно проживає, і в країні, в яку має переїхати дитина, усиновлення є також таємним. В іншому разі усиновлення такої дитини не є таємним.

При ухваленні рішення суд має виходити як з положення ст. 224 СК, так і з положень ст. 255 ЦК.

Пунктом 9 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 березня 2007 р. № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» роз'яснено, що, ухвалюючи рішення згідно зі ст. 255 ЦПК та ст. 224 СК, суд повинен обґрунту-

вати задоволення чи відхилення заяви про усиновлення. У разі її задоволення в резолютивній частині рішення необхідно навести відомості про заявника (заявників), повністю зазначивши його прізвище, ім'я, по батькові, день, місяць і рік народження, а також про його громадянство. За наявності клопотання заявників про зміну прізвища, імені та по батькові, дати й місця народження дитини суд вирішує його відповідно до статей 229—231 СК. При цьому слід мати на увазі, що **зміни вносяться не до свідоцтва про народження, а до актового запису про народження дитини.**

З урахуванням положень ч. 2 ст. 224 СК, відповідно до яких суд постановляє рішення, яким оголошує особу усиновлювачем дитини, можна вважати, що найбільш прийнятним є викладення резолютивної частини рішення у справах про усиновлення так: **«оголосити заявника усиновлювачем дитини».**

Після набрання рішенням законної сили його копія в порядку ч. 7 ст. 255 ЦПК надсилається до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення для внесення необхідних змін до актового запису про народження усиновленої дитини або повнолітньої особи, а якщо дитина усиновлена іноземцем — також до уповноваженого органу виконавчої влади. У разі якщо фактичне місце проживання особи, щодо якої подано заяву про усиновлення, не збігається з місцем її народження, копія рішення суду надсилається до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем народження такої особи.

Відповідно до ч. 7 ст. 255 ЦПК **для внесення змін до актового запису** про народження усиновленої дитини або повнолітньої особи копія рішення суду надсилається до органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення, у справах про усиновлення дітей іноземцями — також до уповноваженого органу виконавчої влади.

Відповідно до ст. 233 СК на підставі рішення суду про усиновлення в актовий запис про народження дитини або повнолітньої особи **державний орган реєстрації актів цивільного стану вносить відповідні зміни і видає нове свідоцтво про народження** з урахуванням цих змін. Свідоцтво про народження, що було видане раніше, анулюється.

Пунктами 2 і 6 Порядку ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян, затвердженого постановою КМУ від 22 серпня 2007 р. № 1064 (у редакції постанови КМУ від 20 жовт-

ня 2011 р. № 1109), реєстратори — відділи державної реєстрації актів цивільного стану структурних підрозділів головних управлінь юстиції Міністерства юстиції в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі, а також районних, районних у містах, міських (міст обласного значення), міськрайонних, міжрайонних управлінь юстиції Укрдержреєстру. Внесення до Реєстру відомостей про народження фізичної особи та її походження, шлюб, розірвання шлюбу, зміну імені, смерть здійснюється реєстратором одночасно із складенням відповідного актового запису цивільного стану.

Оскільки нормами гл. 5 «Розгляд судом справ про усиновлення» розд. IV «Окреме провадження» ЦПК не встановлено особливостей порядку набрання законної сили рішеннями у справах про усиновлення, то рішення суду у справі про усиновлення відповідно до положень ст. 223 ЦПК набирає законної сили після закінчення строку для подання апеляційної скарги, якщо таку скаргу не було подано.

У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після розгляду справи апеляційним судом. Правові наслідки усиновлення встановлено ст. 232 СК. Із моменту здійснення усиновлення припиняються особисті та майнові права і обов'язки між батьками та особою, яка усиновлена, а також між нею та іншими її родичами за походженням. Водночас виникають особисті та майнові права і обов'язки між особою, яка усиновлена, та усиновлювачем і його родичами за походженням.

Ураховуючи норму ч. 1 ст. 233 СК, на підставі рішення суду про усиновлення в актовий запис про народження дитини або повнолітньої особи державний орган реєстрації актів цивільного стану вносить зміни і видає нове свідоцтво про народження.

Чинне законодавство передбачає можливість скасування рішення про усиновлення судом, який його ухвалив, а також визнання усиновлення недійсним.

Справи про визнання усиновлення недійсним та скасування усиновлення є справами позовного провадження, тому ця категорія справ підлягає розгляду за загальними прави-

лами підсудності відповідно до ч. 1 ст. 109 ЦПК. Згідно з ч. 5 ст. 255 ЦПК якщо після ухвалення рішення про усиновлення, але до набрання ним законної сили, батьки дитини відкликали свою згоду на її усиновлення, суд скасовує своє рішення і поновлює розгляд справи.

Скасування усиновлення не допускається після досягнення дитиною повноліття, крім випадків, передбачених частинами 2 та 3 ст. 238 СК. Усиновлення скасовується від дня набрання чинності рішенням суду.

При розгляді справ про визнання усиновлення недійсним слід виходити з того, що законом встановлено правові підстави та порядок визнання недійсним такого усиновлення.

Відповідно до частин 1 та 2 ст. 236 СК суд обов'язково визнає усиновлення недійсним, якщо воно було здійснене без згоди дитини і батьків, яка була необхідна, або якщо усиновлювач не бажав настання прав та обов'язків, що виникають унаслідок усиновлення (фіктивне усиновлення).

Згідно з частинами 3 та 4 цієї статті суд може визнати недійсним усиновлення, здійснене на підставі підроблених документів або за відсутності згоди осіб, зазначених у статтях 220—222 СК. З огляду на те, що ч. 5 ст. 237 СК передбачено можливість альтернативного вирішення дитиною питання щодо збереження прізвища, імені та по батькові, які вона одержала у зв'язку з усиновленням, у разі визнання усиновлення недійсним або його скасування необхідно з'ясувати бажання дитини і відобразити його в судовому рішенні.

Законом не заборонено визнавати усиновлення недійсним після досягнення дитиною повноліття. Отже, **недійсним може бути визнано усиновлення і повнолітньої особи**. Усиновлення, визнане недійсним, анулюється з моменту його здійснення. У разі визнання усиновлення недійсним припиняються права та обов'язки, які виникли раніше і встановлені для усиновлювача, його родичів та усиновленої дитини, водночас відновлюються такі права між дитиною та її батьками.

Аналіз практики розгляду судами справ про усиновлення свідчить про те, що судам слід її удосконалювати, уникати помилок при вирішенні цієї важливої для суспільства категорії справ.